

сьогоденних болючих проблем із неперехідними вічними народними цінностями, до творення в своєму житті речей величних і значущих

Введена у твір космічна казка, яку головний герой повісті пам'ятає все своє життя, бо народилась вона у гарячому материнському серці, допомагає розкрити символіку образів. У тому ще одна велика народна мудрість – через казку навчити бачити найцінніше у світі, творити добро, любити людей.

Доведено, що символи набувають яскраво національного характеру, оскільки це зумовлено особливостями природного оточення, умовами життя народу. Саме в символах нерідко відбиваються народні традиції, звичаї, обряди, вірування, зрештою рівень національної свідомості. Словесна символіка народу виступає важливим чинником творення національно-культурної картини світу.

Казкові мотиви одвічної боротьби Правди з Кривдою, що трансформував у своєму творі письменник, переконують скільки здорового було в народних уявленнях про мораль, культуру, мистецтво, про життя в усіх його вимірах. У суспільстві, де мораль і етика нівелюються, спрощуються, прагматизуються, письменник хоче переконати, що народна міфологія несе в собі багатотіпові знаки буття людства, знаки, які заслуговують на духовну реабілітацію.

Список використаних джерел:

1. Бердник О. Мати // Олександра Копач. Хрестоматія з нової української літератури. Львів: Каменярь, 1993. С.19-38.
2. Грица С. Парадигматична природа фольклору. *Народна творчість та етнологія*. 2017.№1. С. 9-26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NTE_2017_1_4.
3. Губко О. Космічне й магічне . *Рідна школа*. 1993. №10. С.43-46.
4. Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. 100 найвідоміших образів української міфології. К.: Орфей, 2002. 448с.
5. Погребенник В. Слово-зброя. Література у творчому набутку Романа Олійника-Рахманного. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Ковчег, 2003. 255 с.
6. Словник української мови. Т.9. К. : Наукова думка, 1978. С.174-175.

Тетяна Лях

кандидат філологічних наук, доцент, м. Ужгород

АРХЕТИП МУДРОГО СТАРОГО В УКРАЇНСЬКІЙ НОВЕЛІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Творчі та ідейні пошуки митця зазвичай акумулюють у творі феномен духу – «активну, окрилену, оживлену, схвильовану, живодайну

сутність, ту, що збуджує, хвилює, надихає, запалює» [6, с. 239]. К.-Г. Юнг відносив дух до психічного феномену і вважав, що він «ґрунтується на усвідомленні певного автономного праобразу, який передсвідомо існує в універсальній схильності людської психіки» [6, с. 244]. Одним із таких виявів феномену духу у витворі мистецтва є архетип старого мудреця (мудрого старого), котрий «завжди виникає, коли герой опиняється у важкій ситуації, з якої його можуть визволити тільки ґрунтовні роздуми або щасливий випадок» [6, с. 247]. У літературному творі архетип мудрого старого зазвичай є відображенням глибоких роздумів автора, його філософування. Цей архетип прослідковується в різних літературних епохах та жанрах як українського, так і світового письменства.

Архетипи та архетипові мотиви в українській новелістиці кінця ХІХ – початку ХХ століть, зокрема у творчому доробку Марка Черемшини, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, цікавлять літературознавців (С. Андрусів, Я. Гарасим, О. Гнідан, Л. Горболіс, Р. Піхманець, С. Хороб, С. Кирилюк та ін.) переважно у контексті міфопоетики та етноестетики. Здебільшого у поле зору дослідників потрапляли архетипові образи, що мають фольклорну основу (земля, дім, роса тощо), проте духовний феномен в українській новелі, явлений в архетипі мудрого старого, у літературознавстві ще не був вивчений. Мета пропонованого дослідження – виявити і проаналізувати архетип мудрого старого в українській новелістиці як віддзеркалення духовного феномену творчості того чи іншого автора, його філософування, особливо в контексті національно-визвольних змагань українців на зламі минулих століть.

У новелі Марка Черемшини «Карби» (1901) показано духовне становлення головного героя. Внутрішні зміни відбуваються внаслідок певних подій, кожна з яких залишає глибокий слід у свідомості персонажа, «карбує серце». Події в новелі відповідають фактам із життя письменника.

Події дитинства та юності Петрика (перебування в діда, слухання змалку народних пісень та казок, від'їзд на навчання в місто, смерть бабусі) утворюють не лише зовнішній, а і внутрішній сюжет, тому що акумулюють в душі героя певні переживання та емоції, безпосередньо впливають на формування його життєвої позиції. Формування життєвих орієнтирів героя – це проходження ним психологічної ініціації, у процесі якої людина відкриває в собі можливість руху в напрямку до свідомості. У напружений поворотний момент Петрикового життя йому допомагає дідусь, котрий навчає його і передає духовний спадок. Ця роль дідуся дає підстави розглянути його образ як архетип мудрого старого.

Дідусь забирає мало з дому батьків через матеріальні нестатки в сім'ї. Дорогою до свого дому старий несе Петрика через гору на плечач: «Під гору взяв дід внука на коркоші, аби не покотився надолину, як яблуко»

[5, с. 25]. Сходження Петрика на гору натякає на новий етап його життя. З точки зору психоаналізу гора «є метою паломництва і сходження, тому вона часто психологічно втілює самість» [7, с. 300]. Р. Піхманець вважає, що «міфосемантика "Дідової гори" визначила головні смислові й структурні координати естетики Марка Черемшини. Адже саме тут він оволодівав *mysterium fascinans* [зачаровуюча таємниця] прилучення до трансцендентного, сутнісного буття <...>» [3, с. 231].

Перебування Петрика в хаті діда нагадує казковий мотив потрапляння героя в хатину, де мудрий старий випробовує його, даючи різні завдання, а потім винагороджує. Петрик теж отримує завдання від дідуся: «Дід посадив його на коліна і уважав, аби в печі горшки не позбігали», а як винагороду хлопець отримує «сопівку, і постільці дублені, та онучки черлені» [5, с. 25].

Найголовнішою функцією архетипу мудрого старого є те, що він «допомагає отримати інформацію, яка згодиться герою в його подорожах» [7, с. 301], «попереджає героя про небезпеку, що чатує на нього, постачає його необхідними засобами, щоб зустріти її у всеозброєнні» [7, с. 302]. Для Петрика такою інформацією є розповідь діда про героїчне минуле народу: «Показував пальцями мальованих стрільців на комині та й розказував, як вони татарів та багачів різали, смолою обкапували» [5, с. 25]. За словами М. Голянич, «не випадково у тексті хлопчикові не батько розповідає про стрільців, а дід, який "ближче" до прачасу, бачив давніші форми його вияву, а вже стрільці як конкретні, оречевлені ідеї наштовхують героя на уявлення того, що було до них, цих стрільців, – не лише мальованих, але перед цим і реальних, справжніх, які віддавали комусь за кривду (за нанесені карби)» [1, с. 281].

У тексті новели мальовані стрільці, разом із дідовими розповідями про героїчне минуле, відтворюють історичну пам'ять народу, спільний міф. У розповідях діда виявляється одна з головних бінарних опозицій міфологічної моделі світу: «добро – зло», яку втілювали «стрільці» (добро), що боролися з ворогами (зло). Петрик також сприймає дійсність відповідно до міфічного протистояння добра і зла. Горі і кривду (зло) в дитячій уяві втілюють карби – «темні вороги», яких можна легко, мов у казці, знищити («ек купите мені стрільбу, то я тоті карби вистрілею шо до лаби!» [5, с. 27]). У дорослому віці міфологічна модель боротьби добра зі злом вплине на формування життєвого кредо героя, котрий згодом усвідомить, що карби (людські кривди) на його серці «ніколи не загояться і не заростуть панським салом» [5, с. 30].

За спостереженням К.-Г. Юнга, «старий мудрець» з'являється «як маг, лікар, священник, учитель, професор, дід або яка-небудь інша людина, що має авторитет» [6, с. 245]. Таку функцію виконує архетип мудрого

старого в новелі В. Стефаника «Вона – земля» (1922), явлений в образі Семена. В уста цього персонажа автор вкладає філософію землі, яка є лейтмотивом майже всієї творчості письменника. Новелу письменник присвятив своєму батькові – Семену Стефаніку, можливо тому й головний персонаж також названий Семеном, а сам автор писав, що «Вона – земля» – це розмова його батька Семена з утікачами з Буковини. Ці факти уможливають припущення, що у творі архетип старого актуалізує «позитивний» комплекс батька письменника. За спостереженням Юнга, «вид батькового комплексу має, так би мовити, “духовний” характер, тобто від образу батька йдуть висловлення, вчинки, тенденції, спонукання, погляди і т. ін.»; «у більшості випадків це постать старого чоловіка, яка символізує фактор “духу”» [6, с. 244]. Саме такою постаттю в новелі є образ Семена: він має духовну силу, яку передає людям, котрі покинули рідні домівки.

Семен промовляє важливі слова, коли його гості відчувають невпевненість у майбутньому, і це переконує в тому, що цей образ відображає духовний феномен Стефаника. Адже «архетип духу в образі людей, гномів і тварин виникає залежно від обставин у тих ситуаціях, коли конче потрібні розважливність, розуміння, чуйна порада, рішення, ідея і т. ін., які, однак, не можуть бути зроблені власними силами» [6, с. 245]. І таку пораду втікачам дає Семен: «Вертайтиси на свою мнєконьку землю, а там буде вас Бог благословити і на шибениці...» [4, с. 242]. Так само по-філософськи мудрою є думка Семена щодо хати як онтологічного модусу людини: «Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен. Бо ліпше, аби его голова у старім гнізді застигла, як у яру при чужій дорозі» [4, с. 241].

Порада Семена допомагає втікачам повернути до свого рідного дому і тим самим зрозуміти сенс власного буття, яке не може «відбутися» поза межами рідної землі, хати, мови. Ця місія Семена, а також те, що він втілює прообраз батька письменника, оприявнює у творі архетип мудрого старого.

Якщо Семен у своїх роздумах проголошує вселюдські істини буття людини, яке неможливе без рідної землі і домівки, то персонаж новели В. Стефаника «Дід Гриць» (1925) відстоює українську національну ідею, яку прагне донести до свідомості своїх односельців і нащадків, що вказує на присутність у цьому образі архетипу мудрого старого, духовного феномену автора. Дід Гриць був активним учасником суспільно-політичного життя, виступав на вічах і до кінця життя залишився вірним своїм переконанням. Цей персонаж є відображенням незламного духу своєї нації: «ще-м дужий, похожу ще по свої дорозі, бо маю доброї, ласкавої душі в собі повну пазуху» [4, с. 259].

Дід Гриць помирає з вірою в те, що недаремно його внуки пролили кров за Україну. Тому лишає він шмат поля, «аби, як будут згортати кістки наших Стрільців у купи, то аби і за мене хто там згорнув кілька лопат. Але високо, бо на тих костях зацвіте наша земля» [4, с. 261]. Здатність діда Гриця до пророцтва є рисою архетипу мудрого старого. Він бачить майбутнє свого народу («зацвіте наша земля»), а також вгадує свою смерть. Мотив продовження роду і передачі мудрості наступному поколінню свідчить про наявність у новелі архетипу мудрого старого. За життя дідові Грицю так і не довелося втілити свою мрію про соборність України, однак дід помирає з вірою у відродження своєї держави. Мотив майбутнього автор передає через художню деталь: дід Гриць, розмовляючи з продовжувачем роду – маленьким онуком, тримає у руках зелену галузку.

Архетип мудрого старого закодовано в образі Лазаря в новелі В. Стефаника «Роса» (1927). Цей персонаж на схилі літ осмислює сенс власного життя і майбутнє своїх нащадків. Як і «Дід Гриць», новела становить монолог-роздум старого Лазаря, котрий розмовляє з росою.

Лазар відчуває метафізичний зв'язок із природою, його буття ґрунтується на прадавніх основах універсуму, – сонці, росі, що є ознакою архетипу мудрого старого. До сонця і роси він молиться за майбутнє свого роду: «<...> роса, твоя донька, не має вже на мені що пити, самі кости. Але в мене внуків багато. Роса має кого обливати своїми перлами. А ти, мамо наша, ясне сонечко, все благослови їх до сніданку» [4, с. 283]. Нащадки Лазаря розбудовуватимуть майбутнє своєї держави завдяки тим духовним цінностям, які він дав їм у спадок. Тому персонаж упевнений, що доля його онуків буде кращою, роса вже не буде їх «пити», як Лазаря, а буде їх «обливати своїми перлами» [4, с. 283]. Втілюючи його ідеали і мрії, нащадки стануть його духовним продовженням.

Носієм істини, національних ідеалів є персонаж лірико-філософської новели О. Кобилянської «Думи старика» (1903). Твір написано у формі сповіді-заповіту головного персонажа, котрий про себе говорить такі слова: «<...> як одинокий дуб старезний у молодому ліску, і бачу всі його верхки, бачу рухи його в бурі і тонкі зворушення в погідних хвилях своїх» [2, с. 586]. Ця метафора-порівняння життєвої мудрості старого, візії майбутнього своїх дітей і онуків, бо «кожний, що переходить у вічність, є віщуном...» [2, с. 587], дає підстави тлумачити цей образ як архетип мудрого старого у творчості О. Кобилянської. Філософські роздуми авторки, її духовний феномен, явлений в означеному архетипі, увиразнює суб'єктивність оповіді.

Серед настанов старого своїм нащадкам найголовнішим є заповіт пам'ятати своє національне коріння, свій рід і джерело власної духовності – рідну пісню: «Глядіть за собою й не стратьте з очей те золоте пасмо, що

в'яже її до мене, а вас до неї – і тим до народу нашого»; «Співайте ті пісні, що я їх дитиною співав, що передав їх матері вашій, а вона передала їх вам, а коли вас доля розкине бутьно тут і там, – по піснях тих пізнаєте себе, і відживе й мати ваша, і дід, і прадід, і всі приналежні до нас...» [2, с. 592].

Отже, в українській новелістиці кінця XIX – початку XX століть архетип мудрого старого відображає філософування письменників щодо сенсу людського буття, власного національного самоусвідомлення. Прикметно, що новели, у яких актуалізовано вказаний архетип, переважно є лірико-настрійними, вони написані у формі сповіді головного персонажа, його переживань і спогадів. Така суб'єктивність оповіді увиразнює духовний феномен автора, явлений в архетипі мудрого старого. Персонажі, у котрих заковдано архетип мудрого старого, сповідують вселюдські та національні істини і передають їх своїм нащадкам.

Мотив майбутнього часто увиразнює золота барва. Так, у новелі В. Стефаніка «Роса» рефлексії персонажа супроводжує «сонце, що зійшло як золото» [4, с. 283], дід Гриць згадує одного із «своїх світих» – Франка, «з таким ясным чолом, як сонце», а «молоді вчені були коло него такі щесливі і ясні, якби він кождому поклав золоте колісце на голову» [4, с. 259]. В новелі «Думи старика» О. Кобилянської «золота нитка» є символом духовних і національних ідеалів, доки вона проходитьиме з покоління в покоління, доти житиме український народ.

Пропоноване дослідження доповнює відомості про українську новелу кінця XIX – початку XX століть та накреслює аспекти вивчення української новелістики у царині архетипної критики.

Список використаних джерел:

1. Голянич М. Інтертекстуальний характер внутрішньої форми ключового слова (на матеріалі художніх текстів Марка Черемшини). *«Покутська трійця» в загальноукраїнському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття* : зб. наук. праць. Івано-Франківськ, 2006. С. 275-288.
2. Кобилянська О. Твори / вступ. стаття Ф.П. Погребенника. Київ, 1988. 673 с.
3. Піхманець Р.В. Із покутської книги буття. Засади творчого мислення Василя Стефаніка, Марка Черемшини і Леся Мартовича. Київ, 2012. 580 с.
4. Стефанік В. Твори/ за ред. Ю. Гаморака. Львів, 2015. 320 с.
5. Черемшина Марко. Новели; посвяти Василеві Стефаніку; ранні твори; переклади; літературно-критичні виступи; спогади; автобіографія; листи / вступ. ст., упорядкув. й прим. О.В. Мишанича. Київ, 1987. 448 с.
6. Юнг К.-Г. Архетип і позасвідоме. Київ, 2014. 400 с.

7. Юнг К.Г. Душа и миф. Шесть архетипов. Москва; Минск, 2005. 400 с.

Ольга Матвеева

к. філол. н., наукова співробітниця відділу класичної української літератури
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка
м. Київ, Україна

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО П ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ В ХУДОЖНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ПАНАСА МИРНОГО

Панас Мирний – видатний прозаїк ХІХ ст., який у своїй творчості розробляв засадничу проблему опозиції села й міста як свого/чужого простору, що, на думку Л. Ушкалова, становить віддзеркалення простору колонії від побутового до метафізичного виміру. Симптоматично, що Мирний підкреслено вороже ставиться до міста, що пов'язано з його народницькими поглядами. У творах письменник репрезентує міське середовище як резиденцію бюрократії, простір експлуатації, комерції, домінування суцільних меркантильних інтересів, тоді як мирнівське село постає сакральним одухотвореним й морально справедливим світом. Саме тому він писав про свій рідний край, невелике містечко Гадяче й прилеглі до нього села, з такою душевною теплотою: «Будища красуються на горі, видивляються на свою красу у Пслові води. Піднявшись на круту гору – уже й Гадяче видно. Чим далі ми наближалися до рідного місця, тим я дужче благав машталіра поганяти коней. От уже з-за гори та лісів і піски, по котрих ріжуться Псло, забіліли; от і сам він своєю синьою хвилею залелів; далі Заяр'я (одна сторона Гадячого) видно, у садках воно ховалося; ще далі – й своя хата, з високою солом'яною оселею, манячила у віччю і, як магніт, тягла до себе. Ось і улиці пішли, знакомі будинки. Деякі вже постаріли, деякі валяться, а деякі знову побудовані» [3, с. 32]. До того ж, сільську працю у творах Мирного представлено як планомірну, чесну, пов'язану передусім із землею.

У нарисі «Подоріжжя од Полтави до Гадячого» Панас Мирний описував мету подорожі, маючи намір краще вивчити життя, побут і звичаї в українських селах: «мав я умову думку роздивитися народний побут, познайомитися з народною таємною думкою, якою він живе; з його “слухним часом”, яким він себе тішить і береже задля свого сина або онука; з його вдачами й невдачами; з його злигоднями і щасною долею» [3, с. 11]. Під час такого своєрідного «ходіння в народ» письменник цікавиться